

Az Egyházak Világtanácsa ma – különös tekintettel a hararei Nagygyűlésre

Több jelentős 50 éves évforduló van ebben az esztendőben, 1998-ban, amiről világszerte megemlékeznek – Gandhi halála, és ennek kapcsán az Indiai szubkontinens gyökeresen megváltozott helyzete; a Marshall-terv, ami Európa nyugati gazdasági életének felvirágozásához vezetett; az Emberi jogok megfogalmazásának és kihirdetésének éve is 1948 volt. Ezek között a jeles évfordulók között idén szerepel az EVT (Egyházak Világtanácsa) megalakulásának és első Alkotmányának ideje: *Amszterdam, 1948.*

Az egyházak ünneplését az különbözteti meg más évfordulók megünneplésétől, hogy nemcsak emberek között és emberek előtt történik, *hanem Coram Deo*: Isten előtt. Szeretném, ha ez nem maradna csupán „egyházi szlogen”, hanem komolyan vennénk mind a számadás, mind az előretekintés pillanataiban.

Ez a *kettős mozdulatunk*: a *visszapillantás* és a *jövőre gondolásunk* beleillik abba a keretbe, amit az EVT a Hararei Világyűlés előkészületeként 1996 decemberében kérdőívként, közvélemény-kutatásként megküldött tagegyházainak 1997 júliusi véleménynyilvánítási kéréssel: *Understanding and vision* címen. (A *teljes címe a tájékoztatónak*: Az EVT közös értelmezése és víziója felé.)¹

Ez a 7 fejezetből álló tájékoztató részben összefoglalásnak is tekinthető (Bevezetés Jn 17 és Ef 1 alapján, az ökumenikus mozgalom jellegének ismertetése, az EVT önértelmezése, más ökumenikus mozgalmakhoz való viszonya), részben ötletek, javaslatok megfogalmazása az EVT struktúrájának újraformálásáról, új központi szervezetéről, a 2000. év előkészületeiről, realista felfogásról, mi képzelhető el és mi nem az új évezredben emberi lehetőségeink között, de a Szent Lélek munkájára is számítva – s ez már beleillik a hararei mottóba: *Térjetez Istenhez és éljetez örvendező reménységben!*²

Ezt az iratot is ismerve dolgoztam fel témánkat teológus módjára abban a tudatban, hogy szabad istentiszteleti terminológiát is használni és így kettős tárgyunkat két kifejezéssel jelölöm: *Anamnézis és epiklézis*.³ Isten népe történetében szűkebb és tágabb értelemben használható e két szó: az istentiszteleti életben és az ünneplés idején.

Anamnézis

Ez a szó ma leginkább csak orvosi gyakorlatból, egészségügyi jelentésből, a kórházi életből ismerős (az előzetes betegségek lefolyásának ismertetése, ami szükséges a pontos epikrízis megfogalmazásához), az *anamnézis* azonban *bibliai gyökerű* kifejezés és az Isten népe múltra emlékezését jelöli...

Az Ószövetség népe is állandóan emlékezett az Egyiptomból történt szabadításra, majd szabadulásukra a babiloni fogságból. Az Ószövetségben nemcsak a történeti könyvekben találunk erre alapot, hanem a prófétai könyvek is és az istentiszteleti életben imádságos és énekeskönyvként is használatos Zsoltárookban is. Isten csodálatos cselekedeteire, hűségére, kegyelmes szövetségére állandóan emlékezett, és emlékeztette a következő nemzedéket is Isten népe. (Mint ahogy nem röstelték bevallani a nép hűtlenségét, bűneit, vargabetűit, hogy annál nagyobb legyen Isten hűséges vezetése.)

Ez a fajta emlékezés az Újszövetségben is folytatódik: Péter pünkösdi – de nagypénteki és húsvéti tartalmú prédikációja ugyanilyen jellegű, csakúgy, mint István vértanú prédikációja, vagy Pál igehirdetésnek beillő szavai, de *Mária Magnificatját*, sőt a *Jelenések könyve* himnuszait is idesorolhatjuk...

A Zsidó levél hit modelljeinek felsorolása is ebbe a kategóriába tartozik, s a 11. fejezet után már, amikor a hit fejedelmére tekint az író, szinte találja a gondolatot, hogy ezt lehet az Egyháztörténetben is folytatni, azok emlegetésével, akikre nem volt méltó e világ és Isten népe botladozó, de Isten hűségéről tanúskodó történetével. Az Egyháztörténet legújabb szakasza a 20. század, szerintem egyik legjelentősebb jelensége az ökumenikus törekvés, vagy ökumenizmus is kezelhető így. Vagyis az elmúlt 50 évre is szabad így gondolnunk, az Amszterdam 1948-at megelőző időre is, s azóta eltelt 50 évre is. *Isten hűsége egyfelől* (Jézus főpapi imádságának komolyan vétele, fényszóróba állítása, az ügyért égő odaszánt életű emberek támasztása..., *másfelől* emberi gyengeség és nehézségek sokasága, ami vándorlásunkat jellemezte, a *communio viatorumban*,⁴ Isten vándorló népében ma 1998-ban felébredzetheti az anamnézis gondolatát és bátoríthat annak gyakorlására.

Az anamnézis ilyen felfogása megkímélhet a túlságosan nagy szavaktól vagy az emberi dicsőítéstől, másfelől megment a részletekbe veszés veszedelmétől és az ellankadástól. Sőt ez az emlékeztetés nem csupán a kontinuitás érzését erősíti, hanem a részvételt is érzékeltetheti, vagyis nem egyszerűen visszagondolás, hanem, ahogy az istentiszteleti anamnézis az üdvösségtörténeti tényeket megjeleníti, jelenvalóvá teszi (reprezentálja), nemcsak adatol. A mai nemzedék is átélheti, hogy mi és gyermekeink is részesei vagyunk a közeli és távoli múlt eseményeinek, ahogy a zsidók mondják: „*őseinkben mi menekültünk meg, a szövetség hordozói vagyunk, ígéretök örökösei.*” Húsvétkor az egyiptomi rabságból-szabadulás örömét a mai nemzedék is átéli.

Valósággá válik, hogy szorongatott helyzetben segít, mert jelen van az Isten, az emlékezés visszaidézése a múltban történt isteni cselekvésnek.

Az *anamnézis egyik alapigéje* a páskabarány rendelésének textusa (Ex 12) és az indoklás: „Mert virrasztott az Úr azon az éjszakán, amikor kihozta őket Egyiptomból. Ez az éjszaka az Úré volt. Virrasszon hát Izrael minden gyermeke nemzedékről nemzedékre!” (12,42) Már az Írást magyarázó *Misna* is így írt: „Minden időben mindenki kötelességének tartsa, hogy úgy nézzen önmagára, mint aki maga vonult ki Egyiptomból.”⁵

Ez a bibliai anamnézis titka: a múltbeli esemény jelenbehozott valósága, így az emlékezés nem csupán intellektuális ösztönzés, régi történetek felidézése, hanem egzisztenciálisan átélhető esemény, aktív participáció. Aki az ilyen ünneplésen részt vesz, az bizonyos lehet abban, hogy Isten hűségének szövetségében él, ahhoz a néphez tartozik, amely egykor kivonult Egyiptomból, később visszajött Babilonból... *Tapasztaltam*, hogy például Madagaszkárban vagy Libériában ezt jobban értik, mint mi Európában „agyonintellektualizált” kereszténységünkben.⁶

A theologia narrativa ma áthidalhatja az időbeli távolságot és Isten jelenvalósága („Vagyok, aki itt vagyok.”) egészen új dimenzióba állíthatja egyháztörténeti emlékezéseinket is... *Az EVT 50 éves történetét is 1998-ban.* Nem rajongás ez? S nem túlzás így beszélni az EVT-ről? Nem volna elég felsorolni az előzmények nevezetes dátumait: Edinburgh, 1910; Stockholm, 1925; Oxford-Lausanne, Utrecht, 1938; majd Amsterdam után Evanston, 1954; Új Delhi, 1961; Uppsala, 1968; Nairobi, 1975; Vancouver, 1983; Canberra, 1991; míg eljutunk Harare 1998-ig? Nem elégedhetnénk meg a Világgyűlések témáival: A világ rendetlensége – Isten rendje (üdvterve) – Jézus Krisztus a Világ Reménysége – Jézus Krisztus a Világ Világossága – Íme mindent újjá teszek! – Jézus Krisztus a világ Élete – Jöjj Szent Lélek – újítsd meg az egész teremtett világot! Térjetez Istenhez – éljetez örvendező reménységben, és esetleg kiegészíteni, hogyan haladtak párhuzamosan az egyes felekezeti világszövetségek világgyűléseinek témái (RVSz, LVSz), vagy az Európai Egyházak Konferenciáinak, esetleg az Európai Ökumenikus Nagygyűlésnek adataival Basel 1989 és Graz 1997 – Igazságosság, Béke a teremtettség megőrzése – Kiengesztelődés Isten ajándéka és az új élet forrása. Német kirchentagok témáiban felfedezhető rokon vonások, Lelkészkonferenciák mottói.

Mindez kötelező ismeretanyag ma már nem csak egyházi vezetőknek, ökumenikus szakembereknek, hanem teológus hallgatóknak is, miként én is tanítom a Károli Gáspár Egyetem Teol. Fakultásán, a III. évfolyamban...

Jól tudom, hogy az EVT nem szuperegyház – a jövőben sem akar az lenni –, de az *EVT-t egyházak* alkotják és minden egyes tagegyházban lehet, szabad, sőt kell könyörögni a Lélek ajándékáért és ajándékaiért.

Vallom O. *Cullmannal*, hogy az egyházak communiója már részben megvan Jézus Krisztusban, noha bizonyos kérdésekben lehet különböző álláspontjuk, véleményük. *Nem a dialógus teremti meg a communiót, éppen fordítva:* mivel Jézus Krisztusban megvan a communio, ezért folytathatunk dialógust, a meglévő communio kifejeződése, hogy tudunk egymással beszélni, tudjuk egymást vigasztalni, segíteni, bátorítani. A communio nem függ a láthatóan is egységes struktúrától, nem is jurisdictiós kérdés, ha szavazni kell én a jövőben is a mindenben látható egység helyett (visible unity) a *megbékélt különbségekre* szavazok (unity in reconciled diversity), nemcsak azért, mert ezt a mi közös bizottságunk találta ki (Joint Commission – RC-LWF), hanem azért, mert valóban nem látok más reális egységmodellt és ebben a modellben legitim módon tudom elfogadni a hitvallásbeli különbségeket is (legitimate confessional diversity).

Így reménységgel tudok nézni a beígért strukturális változtatásokra, a központi létszám karcsúsítására, a Világgyűlések új felfogására, ami szerint nem ezeken lesz a hangsúly, hanem az állandóan működő *Fórumon*, ahol 150 tag képviseli az egyházakat, s tud együtt gondolkodni, dönteni és közös akciókat irányítani, nagyobb figyelmet kell fordítani a kontinentális, a regionális és lokális összefüggésekre.

Azt is igenelni lehet, hogy egy bizonyos *családi koncepció* érvényesül majd, ahol mint a családokban lehetnek más és más vélemények, mégis egy családhoz tartoznak.

Az anamnézis azonban nemcsak ismeretanyag felidézése, hanem Isten nagyságos dolgainak emlegetése, a hálaadás alkalma, a glória és halleluja éneklésének alkalma, ahogyan tévedéseinkre, hibáinkra, bűneinkre figyelés is, amik miatt „mienk orcánk pirulása”.

Az anamnézis mindig perszonális jellegű, nemcsak abban az értelemben, hogy személyeket is emlegetünk: John Mott, Nathan Söderblom, Bell, Temple, Nygren, Fry, Visser t Hooft, Blake, Potter, Kraemer stb. neve előkerül, a drága magyar ökumenikus személyiségek neve is elhangzik joggal ezen a mai napon (Vasady professzor, aki a 14-ek tanácsa tagja lett Utrechtben, Pap László, Ravasz László, Révész Imre, Muraközy Gyula... evangélikusok,⁸ majd a később csatlakozott neoprotestáns és ortodox vezető emberek neve... A perszonális jelleg Isten személyes jellegét vallja meg, a Szentháromság Istenét, aki Jézus Krisztusban közénk jött, s aki Lelkével Jézus Krisztus szavait megelevenítette, emlékeztet azokra a szavaira, amiket már mondott, de évszázadokig úgy nem értették, mint a 20. század ökumenikus törekvéseiben ma.

Meggyőződésem szerint az, ami történt az EVT megalakulása óta a *Római Katolikus Világegyházban az is az élő Isten műve*. Az 1948-as tartózkodás, az 1954-es tiltás után a II. Vatikáni Zsinat meghirdetésével (1959 januárjában XXIII. János pápa), valami új kezdődött az egyházak egymás közti viszonyában. *Nemcsak fegyverszünet, hanem valódi békekötés.*

Ha az (1964-es) *Unitatis Redintegratio* hangját az 1938-as budapesti eucharisztikus világkongresszus atmoszférájához hasonlítjuk, eszünkbe juthat Barth szava 1967-ből: *Meglepetés (Überraschung!)*,⁹ igen az EVT-ben meglepetések is vannak. Ki gondolta mondjuk 1950-ben,¹⁰ hogy a Római Egyház a Faith and Order bizottságban több mint két évtizedig együtt dolgozik a Limai Dokumentumon, vagy hogy Skandináviában, vagy a szomszédos Ausztriában a helyi Ökumenikus Tanács teljes jogú tagja lesz?

50 éve nyertem el az alakulóban lévő EVT-től amerikai ösztöndíjamat, én is ünnepelek tehát, s ez jogosít fel, hogy ma ilyen szubjektíven beszéljek, s száraz egyháztörténeti előadás helyett anamnézist tartsak... Mindez nem jelenti, hogy nem ismerek kérdéseket Genffel, és az EVT-vel kapcsolatban – római katolikusok között és reformátusok között, de a saját egyházamban éppen úgy ostromolnak kérdésekkel, mint a média emberei. Politikai gyanú... Hitvallási fanatizmus... csúsztatások nem ismeretlenek előttem sem, mégis vallomásomat fenntartom, s a szó bibliai értelmében anamnézist gyakorolok és erre szólítok fel ezen az ünnepi ülésen másokat is: Mindenkít...¹¹

Epiklézis

Az említett EVT irat a megértés után a *vízió* iránt érdeklődik, s ez nem kevésbé fontos feladat. Még akkor is így áll a helyzet, ha a *jövő* vaksi szemeink előtt elrejtett, biztos prognózist nem adhatunk. A keresztény futurologia¹² annyival több, mint a világi prognosztika, hogy isteni ígéretekre támaszkodik. Bekalkulálja az idő Urát is víziójába, sőt kérheti a Szent Lelket vezetésre, megvilágosításra, népét összegyűjtő munkára, ahogyan Isten népe teszi is ezt: az utolsó vagy az ausztráliai Canberrában mottójában a *Szent Lélek hívása volt*, s ezen nem változtat, hogy teológiai tisztázatlanság osztotta meg az északi és a déli félteke teológusait egy ismert előadónő problematikus fogalmazása miatt. A *Római Egyház* a 2000. jubileumi év előkészítő szakaszában 1998-at a *Szent Lélek évének hirdeti*, az elmúlt imaheti téma: „A Szent

Lélek segít gyengeségeinkben” ígéret és biztatás volt... Hiszek abban, hogy nem hiába könyörög Isten népe... hiszek az imádságot meghallgató Isten cselekedeteiben... Ezért *nem vagyok pesszimista az egyház és az ökumené jövőjét illetően*, hiszen a „Te ügyed az Jézusunk...” énekeljük magunkat is biztatva... Magatartásom nem is naivan optimista, ehhez túlságosan is európai vagyok és magyar... *Posszibilista vagyok*¹³, aki számol azzal, hogy Isten ad még lehetőséget holnap is, a jövő században, évezredben is, hogy az evangéliumot lehessen majd hirdetni... Az ökumené fagyos korszakaiban is hiszek Urunkban, hogy „szent tavaszt” ad, s nem gondolom, hogy egymást búsítani kellene.

Ezért ragaszkodva a mai ünnepi ülés egyházi, biblikus jellegéhez az *epiklézis* (könyörgés a Szent Lélekért; átv. a jövőért) kifejezést használok a jövő vízióját illetően. Ezt azért is tehetem, mert a Szent Lélek hívása és a Szent Lélek kitöltése a pünkösdi történetben beteljesült ígéret Péter apostol prédikációja szerint is.

Úgy kezdi Péter e prédikációját Lukács rögzítésében, hogy textusa Joel próféta könyvéből való: „nem részegek ezek... hanem ez az amiről *Joel* próféta szolt: Az utolsó napokban – így szól az Isten, kitöltök Lelkemből minden halandóra és prófétáinak fiaitok és leányaitok és ifjaitok látásokat látnak, véneitek pedig álmokat álmodnak – még szolgálomra és szolgáló leányaimra is kitöltök Lelkemből azokban a napokban és azok is prófétáznak” (ez igehirdetést jelentett elsősorban). *Pünkösöd* – az egyház születésnapja, a prófétai igehirdetés beteljesedése. A Lélek és az egyház összetartoznak nemcsak Joel 3,1-2, és Acta 2 szerint, hanem az apostoli bizonyoságtétel szerint. (Megemlítjük, hogy az angol szövegekben itt a *vision* szó szerepel. *Dodd*: „*your sons and daughter shall prophesy your young men shall see visions, and your old man shall dream dreams.*” A másik angol, *King James is* és a *francia is vision-t* használ, a *Luther fordítás a magyar látásokat-nak megfelelő Gesichte és Traume, a Zürcher Bibel szintén.*)

Az ökumené munkájával kapcsolatban az EVT keretén belül gyakran éppen az a vád, hogy nincsen víziója (esetleg átgondolt koncepciója), nehezen lehet követni terveit, ha nincsenek. Ugyanilyen vád, hogy *a mozgalomnak indult törekvésből intézmény lett*, vagy lehet. Eppen ezért van szükség könyörgésre a Lélekért, aki adhat látást és megmozgatja újra a vizeket. Genfben mondták egyszer tréfásan nekem, hogy a régi embléma hibás volt, mert az egyház hajóján volt ugyan kereszt alakú árboc, de nem volt rajta vitorlavászon és így a Szent Lélek szele nem tudta röpíteni a hajót, az új emblémára már vitorlát is kell szerelni...

Az epiklézis imádság a történelmi egyházakban gyakran csak az úrvacsora, eucharisztia imádságban fordul elő. Egyértelműen helye van ott a keresztyén istentiszteleti életben, de nemcsak ott. Ismerjük a római liturgiában a konszekrális epiklézist és a communiós epiklézist. Azt hiszem a protestáns egyházakban is, ha más jelleggel, de éppen így szükség van a Lélekre, hogy valóban létrejöjjön Urunkkal a találkozás és a gyülekezet: *communio, koinonia* legyen, vagyis Urunk ajándékából részesedő közösség. – De az egyház népe máskor is esedezik, könyörög a Lélek ajándékáért, hogy a Lélek hívja, gyűjtse, megvilágosítsa és az igaz hitben megtartsa népét.¹⁴

Nyilván a 21. század sem lesz könnyebb, ami a körülményeket illeti ebben a változó, de maradandóan problémákkal teli világban kell megtalálni majd az EVT-nek a helyét, esetleg természeti és történelmi katasztrófák között, környezet-rombolás és másfajta fenyegetettség idején is. Válaszolni kell az adott kihívásokra, meghozza egységesen, ha nincs alternatívája az egységkeresésnek, csalódások és kiábrándító tapasztalatok közben is állandóan végezni kell az *önértelmezés*, a közös cél értelmezése és a *közös akció megválasztásának munkáját*.¹⁵ Mind a misszióhoz, mind a

szociális természetű ténykedéshez szükség van a Szent Lélek segítségére. Az igény ma is az eddigi: *egység egymás között és megbékélés az emberiségben*. Mindig összeköttetésben kell lenni a helyi egyházakkal! *A közös meghívásra (calling) gondolni kell a helyi vagy regionális szinten is*. A tagegyháznak érezniük kell, hogy egy nagy közösség tagjai, a közös egymásrautaltság, közös számíthatóságot is eredményez. Az együttműködésben átélhetjük, hogy az emberinél mélyebb kapcsolat fűz össze.

A jövőben is *egyensúlyban kell tartani a teológiai munkát és a gyülekezeti életet*. Egyik a másik nélkül megszegényedést jelent. Együtt kell tanulni és gyakorolni a dialógust, egymásra figyelmet. Számolni kell, hogy *minden EVT ülés egyszerre nemzetközi és felekezeti találkozás*, ennek minden örömeivel és hitet, szeretetet próbáló nehézségével. Tudatosan *le kell mondani a felekezetek közötti versenyszellemről* egy olyan korban, amikor látszólag egyszerre erősödik a konfesszionális és ökumenikus öntudat.

Továbbra is *egymás gazdagítására kell törekedni (enrichment)*. A dinamikus ökumenikus közösségben minden résztvevő nyerhet, gazdagodhat. A jövőben *újra kell hangsúlyozni az EVT mozgalmi jellegét*, mert eddig is tapasztalt jelensége az intézményesedés, ez pedig szklerotikus veszéllyel járhat.

Strukturális változtatás még nem jelent automatikusan tartalmilag is újat. A Fórum úgy fog hatásosan működni, ha az alulról jövő kezdeményezés megfelelő, tartalmas irányítást kap. Nyílt kérdés, hogy a Fórum valóban helyettesítheti-e az Assenbly-t. A tervek szerint az újfajta „Központi Bizottságba” a régiókból választói csoportok jelölnék a megfelelő képviselőket („electorial groups”), az eddigi kategóriákat rugalmasabban kellene figyelembe venni a *szakértelem alapján* (életkor, nem, etnikum, lelkeszi és nem-lelkeszi elem...).

Van olyan nézet is, amely szerint a jövőben *vissza kellene térni az első évezred ökumenikus zsinatainak modelljéhez*. Erre a régi-új konciliarizmusra még nem vagyunk érettek, de a 21. század küszöbére érkezve elszánhatjuk magunkat, hogy ebben az irányban haladunk, hiszen az ilyen *ökumenikus Zsinat* lenne valóban méltó módja az egységtörekvések újfajta megjelenésének. Addig is naponta *Istenhez kell térnünk*, hogy örömmel és reménységgel végezhessük szolgálatunkat *az emberek között*. A megértés mindig kettős fordulatot jelent: önmagunktól Isten felé és önmagunktól a másik ember felé (individuuálisan és kollektíve értve az embert = felebarát és emberi közösség).

* * *

Ha coram Deo pozícióból gyakoroljuk az anamnézist és az epiklézist ezen az ünnepi alkalmon, úgy *nem tartunk nekrológot* egy világszervezet 50 éves múltjára emlékezve, és nem esünk rajongásba saját erőnket fitogtatva és önmagunkban bízva a jövőre nézve. 50 éves múltunk igazi megértése anamnézisre kötelez, jövőbe pillantásunk egyúttal nem csak vízió, hanem epiklézis: *a Szent Lélek Úristen segítségül hívása*.

Jegyzetek

1. Harare 1998 világggyűlés eredetileg 1998. augusztus végén–szeptember elején lett volna, politikai és egyéb technikai okokból decemberre halasztották de a kerek évforduló napján augusztus 23-án Amszterdamban tartanak megemlékezést.
2. A világggyűlés címe, mottója végleges megfogalmazása magyarul még hivatalosan nem született meg.
3. Az anamnézis és epiklézis értelmét ellenőriztem Dr. Vargha Zsigmond Újszövetségi görög-magyar szótárában (Budapest, 1992) sub verbo anamnézis (columna 52) és sub verbo epiklézis columna (354 epikaleo Ujsz. 2).
4. Három ág (Life and Work, Faith and Order, International Missionary Council) ma is hangsúlykülönbséget jelent az EVT-n belül, csakúgy, mint Uppsala 1968 óta a vertikális és horizontális mandátum kiegyenlítése.
5. Idézi Várnagy Antal: Liturgika 257 kk. Budapest, 1993, Lämpás Kiadó.
6. Afrikában jártam: Tanzánia 1977, Liberia 1980, Madagaszkár 1987.
7. A legtöbb teológiai főiskolán Magyarországon, önálló tanszékként.
8. Evangélikusok például: Benczúr László, Nagy Gyula, Pósfay György, Vajta Vilmos, Ordass Lajos.
9. Ismeretes, hogy Barth Amszterdamban 1948-ban kibékíthetetlen ellentétet látott a protestantizmus és a római katolicizmus között. Véleménye csak a II. Vatikáni Zsinat után változott meg.
10. Mária dogmák kihirdetése: 1854 Szeplőtelen fogantatás, Mennybevitel 1950.
11. Élő kérdések sokasága jelentkezik: politikai gyanútól, felekezeti, hitvallási árulásig, személyi karriertól a Felvilágosodás lecsapódásáig.
12. A Futurologia és a krizeológia neves képviselői: Spengler, Sorokin, Ortega, Peguy, Huxley, Orwell, Toffler stb. Keresztény képviselők: Berdjajev, L. Newbegin, Koskinen, stb.
13. Lennart Koskinen: Tro po framtiden, Falun 1994. Mellan optimism och pessimism - Jag kaller det possibilism (11. kk).
14. Luther Márton: Kis Káté, A harmadik hitágazat.
15. Egységmodellek: uniós, abszorbcios, zsinati, spirituális stb. A járható út, szerintünk: a megbékélt különbségek modellje.